

НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОНЯТТЯ ТА ПРИЧИНИ ЯВИЩА В УКРАЇНІ

INSTABILITY OF LAWFUL BEHAVIOR: THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE CONCEPT AND CAUSES OF THE PHENOMENON IN UKRAINE

Івоніченко Д.В., студентка I курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Соколова І.О., к.ю.н.,
асистент кафедри теорії і філософії права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Довгалюк Ю.М., студент II курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті здійснено загальний теоретичний аналіз категорії нестабільності правомірної поведінки та застосовано його результати до реалій суспільного життя в Україні. Для цього розглянуто генезис розуміння поняття правомірної поведінки, на основі чого визначено його зміст та обсяг. Досліджено питання складників правової поведінки. Поруч із правомірною неправомірну поведінку запропоновано вважати складовою частини правової поведінки. Проаналізовано використання терміна нестабільності правомірної поведінки у юридичній літературі, розглянуто стан розробленості його тлумачення у працях вітчизняних науковців. Визначено, що, незважаючи на оперування цим поняттям у наукових працях, єдиного підходу до його визначення не сформовано. Також надано власне визначення нестабільності правомірної поведінки: її запропоновано тлумачити як характеристику частоти зміни обсягу правомірної поведінки певному суспільстві у певний період часу. З'ясовано, що показники нестабільності правомірної поведінки є індивідуальними для кожної держави. Доведено, що обсяг правомірної поведінки у певному суспільстві може стрімко змінюватися у зв'язку із масштабними перетвореннями у різних сферах суспільного життя. Визначено чинники, які зумовлюють високий рівень нестабільності правомірної поведінки в Україні, здійснено їх класифікацію за сферами суспільного життя та за зв'язком із історичними подіями. Наголошено на визначній ролі економічних, політичних, соціальних, ідеологічних і юридичних факторів у цьому процесі. Враховуючи недостатню, на думку авторів, інтенсивність наукових розробок зазначеної проблематики, наголошено на необхідності подальших досліджень у цій сфері.

Ключові слова: поведінка, правова поведінка, правомірна поведінка, нестабільність, фактори нестабільності, протиправна поведінка, нестабільність правомірної поведінки.

The general theoretical analysis of the category of instability of lawful behavior is carried out in the article and its results are applied to the realities of public life in Ukraine. To do this, the genesis of understanding the concept of lawful behavior is considered, on the basis of which its content and scope are determined. The question of components of legal behavior is investigated. Along with lawful conduct, it is proposed to consider misconduct as a component of legal conduct. The use of the term instability of lawful behavior in the legal literature is analyzed, the state of development of its interpretation in the works of domestic scholars is considered. It is determined that, despite the use of this concept in scientific works, a single approach to its definition has not yet been formed. It also provides its own definition of the instability of lawful behavior: it is proposed to interpret it as a characteristic of the frequency of changes in the volume of lawful behavior in a particular society over a period of time. It was found that the indicators of instability of lawful behavior are individual for each state. It has been proven that the extent of lawful behavior in a given society can change rapidly due to large-scale transformations in various spheres of public life. The factors that cause a high level of instability of lawful behavior in Ukraine have been identified, their classification by spheres of public life and in connection with historical events has been carried out. The prominent role of economic, political, social, ideological and legal factors in this process is emphasized. Given the lack, in the opinion of the authors, of the intensity of scientific research on this issue, the need for further research in this area is emphasized.

Key words: behavior, legal behavior, lawful behavior, instability, instability factors, illegal behavior, instability of lawful behavior.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження змісту й обсягу поняття правомірної поведінки, причини її нестабільності у нашій державі пов'язана із незначною кількістю теоретичних напрацювань у цій сфері й активною законотворчою діяльністю Верховної Ради України. Теоретичне дослідження правомірної поведінки становить колосальну значимість для юриспруденції, оскільки саме у ньому реалізується кінцева мета всього правового регулювання – втілення правових приписів у життя.

Термін «правомірна поведінка» вже міцно увійшов в обіг: має низку визначень та усталені підходи до вживання. Натомість категорія нестабільності правомірної поведінки використовується науковцями, не маючи доктринального тлумачення, яке вважаємо за необхідне надати для уможливлення аналізу нестабільності правомірної поведінки як явища у нашій державі.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед наявних розробок у сфері правомірної поведінки необхідно виділити роботи В.Н. Кудрявцева, В.В. Лазарєва,

Н.С. Кузнєцової, І.С. Самощенко, В.В. Оксамитного, А.С. Піголкіна, В.М. Сирих та ін. Окремо слід відзначити монографію В.М. Сирих «Соціологія права», дисертаційні дослідження Є.Л. Ковальової, Т.І. Тюніна, А.А. Штанько, А.А. Малиновського, статті Н.А. Пьянова «Правомірна поведінка: поняття та види», А.І. Бобильова «Правомірна поведінка і її види», В.І. Івакіна «Правопорушення як вид правомірної поведінки».

Формулювання цілей. Метою статті є теоретико-правовий аналіз поняття нестабільності правомірної поведінки, надання йому визначення, з'ясування чинників, що зумовлюють високий рівень нестабільності правомірної поведінки в Україні.

Виклад основного матеріалу. У логіці під змістом поняття розуміють сукупність істотних ознак предмета, яка мислиться у цьому понятті. Множина предметів, котра мислиться у понятті, називається обсягом поняття [1, с. 30]. У свою чергу, характерні риси понять містяться у їхніх визначеннях. Базове тлумачення правомірної поведінки, яке згадується у більшості вітчизняних наукових праць на

цю тему, надано В.В. Оксамитним. На думку вченого, це «зумовлена культурно-моральними поглядами та життєвим досвідом людини діяльність у сфері соціальної дії права, заснована на свідомому виконанні цілей і вимог» [2, с. 154].

Із наданого визначення можна виокремити такі ознаки правомірної поведінки: вона є свідомо-вольовою поведінкою; має соціальну значущість; передбачена правом. Вважаємо доречним зауваження А.І. Бобильова про те, що не можна погодитися з думкою, ніби правомірною вважається поведінка, «підконтрольна державі». Така інтерпретація є вужчою, ніж думка, за якою правомірною поведінка – це поведінка у сфері юридичного впливу, врегульованого правом; це поведінка, врегульована нормами права [3, с. 4]. Також слід звернути увагу на проблему правової врегульованості правомірної поведінки, оскільки правомірною поведінка здебільшого не регулюється нормами права, але знаходиться у правовій сфері. Така ситуація зумовлена загальнодозвоільним типом правового регулювання, який є характерним для нашої держави.

Проаналізувавши основні ознаки правомірної поведінки для розуміння змісту, спробуємо дослідити обсяг цього поняття як безлічі всіх діянь, що належать до правомірної поведінки. Відображаючи важливість тих чи інших варіантів поведінки, у нормі права одні вчинки забороняються, інші – навпаки, заохочуються, а треті – обмежуються. Такі різновиди поведінки загалом становлять правову поведінку, яка може бути правомірною і неправомірною (протиправною). Поведінка, що знаходиться поза сферою правового регулювання, не може оцінюватися як правомірною або протиправною і не є правовою, вона байдужа для права та компетентних органів.

Розбіжності у дослідженні обсягу правомірної поведінки проявляються у тому, що деякі вчені роблять висновок про виключення неправомірної поведінки зі сфери правового, оскільки перша суперечить вимогам норм права і, таким чином, не може бути складовою частиною правової поведінки. На підставі вище викладених доводів правова поведінка ототожнюється тільки із правомірною поведінкою. Цей висновок формально підкріплюється негативними забарвленням таких категорій, як «неправомірною поведінкою», «правопорушення», який протиставляється позитивному забарвленню терміна «правова поведінка». Ця думка видається необґрунтованою, оскільки характеристика поведінки як правової передбачає її врегульованість сукупністю встановлених і охоронюваних державною владою норм і правил [5, с. 577]. Тобто цей термін, використовуючись у юридичній літературі, не несе позитивного смислового навантаження «правда», «правильність», а насамперед означає врегульованість певної поведінки за допомогою правових норм.

Отже, на думку В.Н. Кудрявцева, протиправна поведінка – це досить значна частина соціальної та правової дійсності. Багато норм права описують її ознаки, передбачають наслідки; правові акти містять детально розроблену процедуру її виявлення і покарання винних. Це, безумовно, правова категорія, і вона охоплюється поняттям правова поведінка [6, с. 43]. Враховуючи викладене, стає очевидним, що обсяг поняття «правомирна поведінка» є різним у кожному конкретному суспільстві, адже залежить від правового регулювання, тобто визначення тієї чи іншої суспільно значущої поведінки як правомірної чи протиправної. Зазвичай правові норми, що регулюють суспільні відносини та дозволяють визначити обсяг правомірної поведінки у державі, є незмінними протягом тривалого часу, адже суспільні відносини не зазнають різких змін за звичайних умов.

У зв'язку із масштабними перетвореннями у різних сферах суспільного життя обсяг правомірної поведінки у певному суспільстві може стрімко змінюватися. Такі

процеси отримали назву нестабільності правомірної поведінки. Беручи до уваги зазначене, можна виокремити такі ознаки нестабільності правомірної поведінки.

Першою ознакою є те, що нестабільність правомірної поведінки є характеристикою обсягу правомірної поведінки як множини діянь, які не заборонені законом у певному суспільстві. Нестабільність правомірної поведінки до того ж є характеристикою, протяжною у часі, адже оцінити стабільність чи нестабільність певного явища можливо лише протягом певного часового проміжку; нестабільність правомірної поведінки є такою сукупністю змін обсягу правомірної поведінки певного суспільства, яка відбувається порівняно часто протягом одиниці часу.

Отже, можна надати визначення поняття нестабільності правомірної поведінки: це сукупність змін обсягу правомірної поведінки певного суспільства протягом визначеного проміжку часу, які відбуваються порівняно часто.

За звичайних умов нестабільність правомірної поведінки у суспільстві не спостерігається. Тож причини такої нестабільності мають бути пов'язані зі значними змінами в основах життя певного суспільства, які впливають на суспільні відносини. Із цього приводу слід зазначити, що правомірною поведінкою стає нормою для абсолютної більшості громадян за стабільної соціально-політичної обстановки, коли правові інститути й механізми остаточно сформовані та практично не дають збоїв у своєму функціонуванні. В епоху ж соціальної нестабільності межі між правомірною та неправомірною поведінкою завжди розмиті, що негативним чином позначається на безпеці життєдіяльності.

Беручи за основу надану класифікацію, вчені виділяють такі причини нестабільності правомірної поведінки в українському суспільстві [7]:

Економічні. Зміна соціально-економічної формації (перехід до ринкових економічних відносин, усунення монополії держави у сфері господарювання) різко вплинула на становлення української економіки за часів незалежності. В основу економічних відносин було закладено принципи саморегулювання, вільної конкуренції та інші капіталістичні засади.

У цьому контексті нестабільність правомірної поведінки виявилася у тому, що раніше заборонені діяння увійшли до множини правомірних. Як приклад можна навести скасування заборони на приватну власність на засоби виробництва, підприємницьку діяльність, введення свободи праці (декриміналізація «тунеядства») та інші зміни.

Соціальні. Соціальна напруга внаслідок ослаблення соціальної відповідальності держави та дисбалансу соціальної політики, яка є тенденцією останніх десятиріч, спричинює зростання суспільного невдоволення. Нерегулярна заробітна плата, збільшення комунальних платежів, низький рівень соціального забезпечення (за наявності інфляції) – держава добровільно чи мимоволі провокує нестабільність правомірної поведінки.

У цій сфері обсяг правомірної поведінки збільшився, наприклад, у зв'язку зі зміною правового регулювання права на мирні зібрання. Так, у ст. 39 Конституції України визначено, що для проведення будь-якого мирного зібрання не потрібно отримувати дозвіл органів державної влади [7]. Натомість громадянам достатньо заздалегідь повідомити про такий намір, тож правомірною поведінкою стало проведення мирного зібрання без отримання дозволу.

Політичні. Скасування однопартійної системи, утвердження ідеологічного та політичного плюралізму, труднощі формування політичної системи українського суспільства виявили неготовність демократичних сил до швидких історичних перетворень, відсутність прагматичної демократичної ідеології та політики на перехідний період. Це призвело до політичної нестабільності суспільства,

що мало наслідком нестабільність правомірної поведінки громадян.

У цьому контексті до обсягу правомірної поведінки віднесена значна кількість діянь, зумовлених політичними правами громадян, серед яких створення політичних партій. Нестабільність правомірної поведінки, викликана цими причинами, проявилася також у визнанні неправомірними (протиправними) низки діянь, зумовлених прийняттям законодавства про заборону пропаганди комуністичної (соціалістичної) ідеології [8].

Ідеологічні. Падіння попередніх ідеалів, низький рівень правосвідомості внаслідок руйнування чинної раніше системи юридичної освіти та формування нової, яке ще не завершилося. Юридична свідомість громадянина виявилася не готовою відсторонити злочинців від багатьох діянь, які раніше вважалися злочином (спекуляції товарами, приватного підприємництва, комерційного посередництва тощо), і до одночасного вступу у силу принципу «дозволено все, що не заборонено законом», який є основою загальнодозвільного типу правового регулювання в Україні. Громадяни почали сприймати цей принцип як всездозволеність. Межу між правомірною та неправомірною поведінкою було розмито.

Юридичні: а) у галузі законотворчості – відсутність послідовності, єдиної спрямованості прийнятих законів і підзаконних актів, їх невідповідність одне одному підривають віру у якість законів, слугують основою правового нігілізму (наприклад, чинний Кримінальний кодекс нині має дві статті з номером 286-1, якими передбачено відповідальність за водіння у нетверезому стані); б) у сфері правозастосування – низькі показники розкриття злочинів, невиконання судових рішень, бездіяльність правоохоронних органів і корупція створюють умови для можливості «обходу» закону, породжують нестабільність правомірної поведінки.

Для того, щоб правомірна поведінка стала нормою життя переважної більшості населення, необхідна розвинена економіка, достатня для задоволення основних життєво важливих потреб громадян, стабільний демократичний політичний режим, дотримання верховенства права та закону всіма чиновниками та громадянами, а також сприяння утвердженню високого рівня правової культури.

Пізніше до причин нестабільності правомірної поведінки в Україні додалися:

1) Нестабільність політико-правової ситуації, що проявилася у відсутності конституційного механізму забезпечення легітимності влади у разі самоусунення Президента з посади. Серед проявів нестабільності правомірної поведінки, пов'язаних із означеним чинником, варто згадати заборону обіймати певні посади особам, котрі так чи інакше відзначилися за часів режиму Януковича, так звану «люстрацію», оформлену законом «Про очищення влади». Так, раніше правомірні діяння було віднесено до протиправної, забороненої законом поведінки, що призвело до зменшення обсягу правомірної поведінки низки суб'єктів.

2) Економічна криза, пов'язана з війною, втратою територій, обмеженням торгівлі з державою-агресором. У цьому контексті варто зазначити, що низкою

законів, постанов Кабінету Міністрів, рішень РНБО із множини діянь, які належали до правомірної поведінки у нашій державі, була вилучена діяльність, пов'язана з перетинанням російсько-українського кордону певними категоріями осіб, торгівлею продукцією військового та подвійного призначення з державою-агресором тощо.

3) Військові дії на сході нашої держави продемонстрували наявність значної кількості прогалин у законодавстві, що мало наслідком криміналізацію значного переліку діянь, які раніше не були кримінально карані, що призвело до зміни обсягу правомірної поведінки в Україні.

Висновки. Правомірна поведінка є складовою частиною правової поведінки поруч із неправомірною (протиправною). За своїм змістом правомірна поведінка є будь-якою дією чи бездіяльністю особи, котра не суперечить праву певної держави. Її обсягом визначено множину діянь, що відповідають наведеним вище ознакам, які характеризують зміст цього поняття. За таких умов очевидно, що характеристика обсягу правомірної є індивідуальною для кожної держави, адже перелік не заборонених законом (для держав із загальнодозвільним типом правового регулювання) або санкціонованих законом (для держав зі спеціалізованим типом правового регулювання) діянь залежить від законодавства, прийнятого компетентними органами кожної окремої країни.

Стосовно нестабільності правової поведінки спостерігається низький рівень розробки розуміння поняття у науковій літературі. На основі суттєвих ознак, котрі впливають із тлумачення окремих частин цього словосполучення, нестабільність правомірної поведінки запропоновано визначити як такий стан суспільства, коли обсяг правомірної поведінки у ньому змінюється порівняно часто, демонструючи тим самим нестабільність.

Характеризуючи причини нестабільності правомірної поведінки, слід зауважити, що така ситуація є можливою для суспільств, які перебувають на етапі стрімких істотних перетворень, що мають бути спричиненими надзвичайними чинниками. Останні на основі аналізу наукових праць було розподілено на групи: соціальні, політичні, економічні, ідеологічні, державотворчі та ін.

З аналізу специфіки нестабільності правомірної поведінки у нашій державі випливає, що вона пов'язана з декількома глобальними потрясіннями, з якими зіштовхнулося українське суспільство: розпадом Радянського Союзу, декількома революціями та збройною агресією Російської Федерації, наслідками якої стали окупація Криму й окремих районів Донецької та Луганської областей. Зазначені причини зумовили зміну обсягу правомірної поведінки у країні шляхом віднесення до множини правомірних низки діянь у різних сферах життя суспільства, а також визначення низки дій і бездіяльності, які раніше вважалися правомірними, як правопорушень.

Загалом слід зауважити, що нестабільність правомірної поведінки є явищем негативним із погляду прогнозованості розвитку суспільства, відтворюваності суспільних відносин, сталості функціонування правових інститутів тощо. Водночас сама нестабільність також є наслідком низки чинників, на які держава має реагувати у правовій площині, збільшуючи чи зменшуючи обсяг правомірної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Логіка : підручник / за ред. В.Д. Титова. Харків, 2005. 208 с.
2. Оксамитний В.В. Правомірна поведінка особистості. Наукова думка, 1985. 175 с.
3. Бобильов А.І. Правова поведінка і її види. *Право і держава: теорія і практика*. 2009. Вип. 4. С. 6–12.
4. Теорія держави і права : підручник / під ред. В.М. Корельського, В.Д. Перевалова. Москва, 2003. 616 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за заг. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Кудрявцев В.Н. Правомірна поведінка: норма і патологія. Наука, 1982. 288 с.
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. / Верховна Рада України. № 30. С. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII / Верховна Рада України. 2015. № 26. Ст. 219. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>.